

АТЛАНТИ Й КАРІАТИДИ: ГУМАНІТАРНІ НАУКИ В ЗИНДАНІ СУЧАСНОГО УНІВЕРСИТЕТУ*

Вадим Россман

Анотація. Робота присвячена аналізу сучасного стану гуманітарних дисциплін в університеті. У міру наближення до суспільства всезагальної цифровізації потреба в гуманітарних науках зводиться нанівець, конкуренція за робочі місця інтенсифікується та запити в цих науках замінюються іншими — потребами у вивченні технологій, бізнесу і комп'ютерних наук. Сучасні університети розглядають гуманітарні дисципліни як додаткове навантаження для студентів, якого краще уникати. Це має певні наслідки і для структури сучасного університету, де ефективні менеджери витіснили не надто ефективних професорів.

Гуманітарні науки закономірно опинилися на найнижчій сходинці ієрархії потреб суспільства достатку. Перебуваючи, здавалося б, у природному для себе освітньому ареалі, викладачі гуманітарних дисциплін в університеті виявляються в ролі гостьових робітників. Наразі серед гуманітарних наук створена система оцінки знань, наближена до оцінки виробничих процесів у промисловості, норм виробітку, і, загалом, аналогічна індустріальному масовому виробництву.

Проте фетишизація технічних інновацій часто приховує не вповні раціональний характер соціальних інститутів і стратегій розвитку. Найбільш фундаментальні прорахунки та фінансові витрати пов'язані не з дефіцитом технологій, а з дефіцитом гуманітарного розуміння реальності. У такій системі «ідеальні блага» та гуманітарні потреби лише відзеркалюють закони економізму й нових технологій. В описаній системі не техніка обслуговує людину та її гуманітарні й ідеальні потреби, а людина з її застарілими гуманітарними потребами обслуговує економіку й техніку. Розсудкові економістські побудови, що екстраполюють формули відношень речей на сферу стосунків людей, позбавили університет тієї раціональності, яка здавалося б повинна бути синонімом його назви. Плaskі концепції знання поставили сучасний університет на абсолютно ірраціональній рейці, що призвели до його потворних деформацій.

Ключові слова: крипто-індустріальна революція, гуманітарні науки, криза гуманітарних наук, ідеальні блага.

---

*Українська версія статті, опублікованої у журналі «Зеркало» (Ізраїль), 58, 2021.

ATLANTIS AND CARYATIDS: THE HUMANITIES IN THE DUNGEON OF A MODERN UNIVERSITY

Abstract. The essay provides an overview of the current position of humanities within contemporary universities with special emphasis on the universities in the United States. The current trend is to suppress humanities in order to better prepare students for their practical careers. In this context humanities are often seen as a burden and a liability rather than an asset. As a result, the courses in classical humanities disciplines are eliminated or downplayed in favor of courses in technology, business, computer science and other STEM disciplines.

This attitude has serious consequences for the structure of contemporary university, where effective managers replace not very effective professors. It is no wonder that humanities occupy the lowest levels in the hierarchy of needs of contemporary consumer society. While it appears that liberal arts professors should feel at home at the university, in reality they are treated there as guest workers. Paradoxically, the neoliberal evaluation system of the performance of the humanities professors acquired many features of the old industrial production system emphasizing quantitative metrics such as number of publications. Ironically, these outdated antiquarian criteria were abandoned long time ago even in the corporate and industrial setting.

Fetishization of technical innovations is an aspect of the ultimately irrational neoliberal system where policy innovations are persistently underestimated and discounted. However, many economic problems have their roots in the negligence of humanitarian issues. In such a system where «ideal goods» are completely neglected humans serve the economy, not the economy serves the humanity. The neoliberal ideologists that dominate in contemporary university administrations project the relationships between things upon the relations between human beings. This attitude deprives contemporary universities of their historical functions and responsibilities and transform them into trade school.

Keywords: crypto-industrial revolution, humanities, crisis of the humanities, ideal goods.

1. Гуманітарні науки давно перетворилися на гуманітарну проблему

На початку XXI століття американські університети заявили про свою орієнтацію на STEM (науки, технології, інженерію і математику). Цю заяву було представлено як певну позитивну програму, що дозволить випускникам університету знаходити робочі місця й успішно інтегруватися до ринків кар'єр і професій. Однак, на практиці ця «гуманітарна» програма давно перетворилася на програму чистки університетів від гуманітарних наук. Сучасні університети розглядають гуманітарні дисципліни як додаткове навантаження для практичних студентів, які розвивають прикладні й ринкові навички й уміння.

У сталінському СРСР існував закон про загострення класової боротьби в міру наближення до соціалізму. Подібно до нього в міру

наближення до суспільства всезагальної цифровізації та добробуту виникла необхідність у чистці університетів старого доцифрового гатунку від токсичних елементів старих гуманітарних наук, які анахронічно й передбачувано тягли донизу показники американських університетів. У міру наближення до такого суспільства, згідно з неоліберальними ідеологами, потреба в гуманітарних науках зводиться нанівець, конкуренція за робочі місця інтенсифікується та запити в цих науках змінюються іншими — потребами у вивченні технологій, бізнесу й комп'ютерних наук. Зазначимо в дужках, що йтиметься насамперед про американські університети, що постають флагманом системи вищої освіти та формують її глобальний порядок денний, хоча країни третього світу часто відтворюють такий підхід в потворно перебільшених і гротескних формах.

Неоліберальна програма трансформації університету на основах STEM виявилася надзвичайно ефективною. Кількість випускників гуманітарних факультетів щороку скорочувалась. Якщо на початку 70-х років минулого століття 38% усіх студентів американських коледжів спеціалізувалися на гуманітарних дисциплінах, то на сьогодні вони складають лише 14%. Водночас фундаментальні гуманітарні дисципліни (філологія, англійська мова і література, історія та філософія) представлені сьогодні лишень 5% студентів. Більшу частину тих, хто підпадає під гуманітарну спеціалізацію, складають випускники допоміжних програм, пов'язаних з етнічними, гендерними й подібними до них культурними навчальними програмами. Склад студентів, що спеціалізуються у сфері філософії, вдалося скоротити до 0,3% від загального числа студентів. За короткий термін (2009–2017) кількість студентів, що спеціалізуються у сфері англійської мови і літератури, скоротилася більше ніж на чверть. Усього за три роки (з 2012 по 2015) кількість випускників історичних факультетів скоротилася більш ніж на 20%. І все це з урахуванням того, що переважна більшість випускників цих факультетів не буде займатися гуманітарними науками професійно, але продовжить свою освіту в школах права та в інших прикладних сферах. Натомість кількість студентів, що спеціалізуються в галузі комп'ютерних наук та охорони здоров'я, подвоїлась з 2009 по 2017 рік¹.

Усередині гуманітарних наук також відбулася важлива диференціація. Найменш корисні та малоперспективні для ринку дисципліни

---

¹ Long H. The world's top economists just made the case for why we still need English majors. *Washington Post*. 2019. Oct.19.

довелося відсіяти. Більш придатні розділи могли дозовано включатися в контекст, скажімо, когнітивних наук (корисних для програмування та проблематики штучного інтелекту). Деякі з цих наук легше перетворювалися на служниць бізнесу й корпоративності. Наприклад, вивчення іноземних мов було визнане корисним для глобалізації. В епоху холодної війни корисні функції виконувала славістика, що частково фінансувалася Пентагоном. В інших науках віднаходилися корисні компоненти у вигляді, скажімо, розвитку комунікативних навичок для менеджерів і ведення ділового листування. Навіть якісь елементи критичного мислення вдалося пристосувати для освіти адвокатів, бізнес-консультантів або бухгалтерів. Наприклад, відомий єльський економіст Роберт Шиллер зрозумів важливість «наративності» й оповідання історій для випускників школи бізнесу. Уміння розповідати переконливі історії та розуміння «наративності» дозволяє краще обґрунтовувати інвестиційні стратегії та добре сприяє торгівлі акціями на ринку.

Самі гуманітарії з ентузіазмом намагалися перебудуватися й адаптуватися до нових потреб життя то позиціонуючи себе як «цифрову гуманітаристику», то намагаючись представити себе людським виміром бізнесу й технологій, то пропонуючи інженерну, біо- і бізнес-етику як предмети свого головного інтересу. В інших випадках доводилося задовольнятися роллю допоміжної дисципліни під час вивчення природничих наук (скажімо, як навчання поліцейських мови природничих наук в дусі Віденського гуртка).

Найбільш спритні та винахідливі намагалися представити гуманітарні науки корисними для демократії, яка передбачає участь у диспутах і політичних дебатах задля прийняття демократичних рішень. Навички політичного мислення мали виграти від вивчення літератури, історії й особливо — суспільних наук (політології, соціології та інших).

У деяких випадках гуманітарні науки навіть намагалися представити себе як розділ охорони здоров'я, що може допомогти в питаннях збереження психічного й ментального здоров'я². Так, в одній з недавніх репрезентативних монографій великі твори світової літератури постають як джерела корисних навичок («когнітивних технологій») для подолання різних психічних недуг і скрутних ментальних станів³.

---

² Лу Маринофф, засновник Американської асоціації практичної філософії, прославився своїм тлумаченням філософії як своєрідного антидепресанту, що є альтернативою фармакологічного лікування. Таке лікування, на його думку, має покриватися стандартними полісами медичного страхування.

³ Fletcher A. *Wonderworks: The 25 Most Powerful Inventions in the History of Literature* NY: Simon & Schuster, 2021.

Отже гуманітарні науки виявилися приживалками чи науками «на підхваті», уписаними в self-help революцію, яка стала частиною величезної багатомільярдної індустрії. Дещо навіть розчинилося в індустрії розваг, частиною якої вважається видавничий бізнес.

Ситуація, що склалася, часто презентувалася як природна й «ринкова». За примітним зауваженням одного з авторів, студенти голосують проти гуманітарних наук ногами, подібно до того, як жителі слаборозвинених країн обирають життя в більш забезпечених країнах. На думку неоліберальних публіцистів, потреба у вивченні гуманітарних дисциплін стрімко зменшилася через низку об'єктивних причин. Інтернет став благодійною протигагою монополії на знання, які довгий час перебували під контролем професорів класичних гуманітарних дисциплін. Онлайн освіта зробила сферу знання більш доступною, і професори втратили свою монополію на доступ до засіків знань. Університети ліги плюща отримали можливість транслювати свої знання на глобальні багатотисячні аудиторії. Як наслідок, стара модель передачі знання втратила свою релевантність. Дійсно, астрономічне підвищення вартості навчання за відсутності кар'єрних можливостей у галузі гуманітарних наук зробили вибір студентів цілком логічним. Природність подібної ситуації та закони падіння попиту на гуманітарне знання ми обговоримо докладніше.

2. Викладачі як гастарбайтери

Оскільки університети давно втратили свою автономію та стали провінціями або колоніями корпорацій і чиновників, то вони практикують виключно діловий підхід до гуманітарних наук. У міру оптимізації незмірно збільшився адміністративний апарат сучасного університету, де ефективні менеджери витіснили не надто ефективних професорів. Витрати університету на адміністрування, що становлять фракцію загальних витрат (майже чверть у 80-і роки), практично зрівнялися з витратами на власне освітній процес⁴. Особливо не заглиблюючись в марксистську критику, усе ж варто звернути увагу на кілька важливих фактичних моментів.

За умови драматичного збільшення кількості студентів склад штатних професорів університету в галузі гуманітарних наук вдалося

---

⁴ Zywicki T. The Changing of the Guard: The Political Economy of Administrative Bloat in American Higher Education. *George Mason Law & Economics Research Paper*. No. 17-12. Mar 2017.

також зберегти на рівні близькому до 80-х років. Замість опори на атлантів штатних вчених, університети все більше виставляють ваговиті блоки навчального процесу на каріатид з ад'юнкт-професорів. Якщо ще в 80-і роки ад'юнкт-професори становили 25% викладачів, то на сьогодні це не менше 75% викладачів. У гуманітарних науках цей відсоток, очевидно, ще вищий.

Усьому цьому сприяє також диференційована оплата праці, прямо пропорційна внеску кожної з груп наук у добробут суспільства. Гуманітарні науки закономірно опинилися на найнижчій сходинці ієрархії потреб суспільства достатку, згідно до їхнього внеску в його потреби. Якщо в державі Платона філософи були піднесені на найвищу сходинку соціальної піраміди, то неоліберальна ідеологія закономірно знайшла їм місце біля її підніжжя.

Сучасний університет поставив гуманітаріїв у становище гастарбайтерів, закріпачених безпосередньо родом своєї діяльності. Якщо раніше факультети гуманітарних наук називали «вежами зі слонов'ї кістки», то сьогодні вони набагато більше схожі на гетто зі своїм невідворотним юденратом. Якщо професори інших наук затребувані за межами університету, то у випадку гуманітарних наук академія володіє монополією на сферу їх зайнятості. Ця ситуація, з одного боку, виправдовує диференційовану оплату праці, а з іншого, дозволяє університетам удаватися до будь-яких прийомів експлуатації й оптимізації гуманітарної робочої сили. Тому перебуваючи, здавалося б, у природному для себе ареалі проживання, викладачі гуманітарних дисциплін в університеті виявляються по суті в ролі гостьових робітників. Хоча затребуваність професорів інших наук за межами університету не завжди є очевидною, інерція неоліберального мислення вважає за необхідне компенсувати їх за тими розцінками, які здаються їм більш ринковими. Отже, гуманітарії стають легкою здобиччю для самого університету, який уміло користується тим, що головною сферою застосування знань і природним первинним середовищем існування для гуманітарія є сам університет. Тому оплата ад'юнкт-професорів приблизно відповідає рівню оплати робітників низької кваліфікації. Парадоксальним чином позиційовані як гуманітарні інституції, університети по суті звільнені від загальних вимог і стандартів охорони праці, прийнятих у корпоративному світі, одночасно адаптуючи деякі найбільш витончені форми експлуатації, які давно були зжиті в самих корпораціях.

Водночас високий рівень конкурентності, здавалося, мав би сприяти висуванню на професорські посади блискучих і видатних учених,

в умовах неоліберальної системи змагальність цілком передбачувано призводить до іншого результату. Конкурентна система винагороджує конформізм і лояльність системі, зокрема лояльність сформованим науковим школам, трендам та інтелектуальній моді. Свобода висловлювань за таких умов стає досить проблематичною, особливо для безправних ад'юнкт-професорів, які забезпечують переважну частину освітнього процесу. Незатребуваний за межами університету професор, ще й обтяжений малочитабельними «публікаціями», готовий на будь-який компроміс і навіть на найбільш бюрократичну систему оцінювання ефективності. Саме тому в таку кар'єру найкраще вписується юденрат, тобто когорта тих, хто не тільки слідує стандартам неоліберальної академії, побудованої на індустріальних нормах виробітку, але й самі є провідниками цих стандартів.

Університетам вдалося провести свого роду революцію в оцінці та ставленні до гуманітарних наук. Деяко умовно її можна назвати крипто-індустріальною. Наразі серед гуманітарних наук створена система оцінки знань, наближена до оцінки виробничих процесів у промисловості, норм виробітку та, загалом, конгеніальна індустріальному масовому виробництву. Тому що моделі мислення, які виникли на основі індустріального виробництва, поступово витіснялися в галузях, більш важливих для суспільства й економічного зростання, у сфері гуманітарних наук різні традиційні індустріальні показники, на кшталт, кількості статей на рік, кількості обслужених студентів, відсотка студентів, які знайшли роботу в корисних сферах, якраз уперше в історії цих наук зайняли найбільш примітне й почесне місце.

Гуманітарна наука має бути максимально дотична до роботи індустріального робітника, а адміністративна звітність має не просто доповнювати роботу, але, в ідеалі, зливатися з нею. Наукова стаття перестала бути одиницею наукової творчості, а перетворилася швидше на посвідчення «роботи», одиницю бухгалтерської звітності. Власне кажучи, сьогоднішня наукова стаття і виглядає підозріло схожою на певного роду фінансовий звіт. На це вказує також і вимога регулярності таких звітних публікацій. Оскільки основною діяльністю професора є викладання, публікації набувають форми оброку або виплати недоїмок в системі феодалного господарства. Крім того, публікаційна активність постає в ролі головної сфери для конкурентної боротьби, що має стимулювати продуктивність праці.

Гуманітарні науки живуть дозвіллям. Давньогрецька *схоле*, або школа, якраз і означала дозвілля, учені бесіди («заняття на дозвіллі, розмови») та шанувалася з часів Арістотеля не просто як гідний

спосіб життя, але і як особлива інтелектуальна чеснота. Неоліберальне бачення світу створило умови для мінімізації або усунення дозвілля як компоненту життя професорів гуманітарних дисциплін. Тому життя професора сучасного університету багато в чому втратив свою привабливість.

Капіталістична субкультура розділяє будь-який час на робочий і на дозвілля, природно відносячи культуру до сфери дозвілля. Категоричний імператив Канта вимагає чистоти мотиву та виключення мотиву задоволення з морального вчинку. Фрідріх Шиллер жартував стосовно цього принципу: «Добро треба творити з огидою». Так само неоліберальний підхід передбачає, що жодна робота не може робитися задля задоволення, тому й заняття гуманітарними науками мають бути наділені атрибутами неприємної роботи. Водночас мимовільні супутні задоволення передбачають серйозне зниження оплати праці. Якщо навіть сам гуманітарій намагається перетворити свою працю на творчість, закони ринку вимагають перетворення творчості на роботу.

Філософія та гуманітарні науки завжди приятелювали з музами. Багато напрямів у філософії наближались та надихалися різноманітними напрямками мистецтва. Університет уважався, крім усього іншого, ще й оселею муз. Так, Артур Шопенгауер писав, залишаючи Берлін в ході наполеонівських воєн в 1813 році: «Коли на початку цього літа гомін війни досяг Берліна, де я вивчав філософію, і місто покинули музи. . . я пішов слідом за ними, бо лишень їм я присягав на вірність». Сучасний університет давно відступився від муз, присягнувши на вірність стандартам науковості, але тієї помилкової науковості, яка виключає мистецтво або ставиться до нього з підозрою.

Висококонкурентне середовище сучасних університетів надто віддалене від самої сутності гуманітарних наук і постає прямим антиподом філософського або будь-якого іншого здорового гуманітарного мислення та способу життя. Промінню сонця й духу вольності все важче проникати в казенне, муроване й поросле мохом житло гуманітарних факультетів. Тож філософія й інші гуманітарні науки неминуче марніють і деградують, опиняючись у зиндані корпоративного мислення й іншої індустріальної муштри.

3. Про публікації

Новій системі вдалося укласти строкаті процеси й жанри виробництва знання в русло єдиних стандартів. Виробництво «публікацій» ви-

тіснило або маргіналізувало такі жанри, як: інтелектуальний маніфест, есе, афоризм, проби, сума, трактат, діалог, памфлет або схолю як неточні й малоперспективні в широкій перспективі зростання знання і прогресу. Подібно до Чичикова, який скуповував мертві душі, сучасні університети полюють за мертвими душами публікацій. Чим більше мертвих душ, тим більш заможним і престижним є університет, і тим вигідніше місце він займає в рейтингах. У міру наближення до цифровізованого суспільства паперообіг публікацій непомірно збільшується.

Ця фіксація на «публікаціях» дозволила зробити гуманітарні науки більш прозорими з погляду адміністрування, але перетворила їх на майже непомітні з позиції суспільства. Публікації виявилися ізольованими в спеціалізованих журналах, які, як відомо, майже ніхто не читає. Є різні способи знищити і знешкодити думку. Один з них — покласти її в колумбарій якогось наукового журналу, який має *high impact* фактор (зауважимо в дужках, що відмінність «впливового» — *high impact* — від «невпливового» — *low impact* — журналу становить у найкращому випадку кілька десятків читачів). За оцінками самих наукометристів, середня кількість читачів наукової статті наближається до цифри 0,6. Середня стаття в науковому журналі, де практикується внутрішнє рецензування, читається до кінця не більш, ніж десятьма читачами. Половина зі статей прочитується виключно редактором номера та рецензентами; 82% статей не процитують жодного разу. Навіть ті статті, які цитуються, у 20% випадках не були прочитані. Деякі важливі академічні журнали, дорогі та закриті без підписки, мають всього кілька передплатників у таких гігантських країнах, як Індія або Індонезія⁵.

У пристойному товаристві завжди вважалося негожим постійно говорити. Безперервний процес писання, нав'язуваний сучасним університетом, здається ще менш пристойним. Головне право гуманітарія — це право частіше думати, що писати. Тим більше, якщо йдеться про написання маси непотрібних статей, яких ніхто не читає. «Постав» (*Gestell*), що виливається в безперервний потік публікацій, намагається поставити на індустріальні рейки складний і парадоксальний процес творчості. Мислителі минулого роками висиджували свої ідеї як золоті яйця, у той час як в сучасній академії виробництво публікацій і їхній паперообіг стали рутинним ірраціональним і глибоко патологічним процесом⁶.

⁵ Lattier D. Why Professors Are Writing Crap that Nobody Reads. *Intellectual Takeout*. 2016. Oct.26.

⁶ Нагадаємо читачеві, що радянському агенту Кіму Філбі саме завдяки вимозі

Істина та сум'яття наукового пошуку губляться в мороці безглузких трафаретних «публікацій». Актори інтелектуального театру і їхні думки тонуть в масовці публікацій, яка підміняє собою саму виставу.

Ми дуже багато знаємо про філософів минулого лише за кількома їхніми афоризмами. Людвіг Вітгенштейн за все своє життя опублікував лише невелику книжечку, одну статтю й одну рецензію. Гайдеггер не написав жодної статті за ті 10 років, що передували публікації його роботи «Буття і час». Нічого не опублікував і, окрім записничків, за все своє життя не написав Чарльз Пірс, імовірно, найвидатніший американський філософ. Уся прижиттєво опублікована спадщина Олександра Кожева зводиться до кількох статей і літературних рецензій. За надмірну літературність есеї Сартра не були б зараховані сучасними університетами як публікації. Іммануїлом Кантом, який написав усі свої відомі твори в дуже зрілому віці, сучасний університет грав би в пінг-понг. Якби скупий на публікації класик аналітичної філософії Едмунд Гетге (його стаття з теорії пізнання у три сторінки, яку він написав під тиском колег в 1963 році, «відразу змінила напрямок розвитку епістемології») народився двадцятьма роками пізніше, він би втратив будь-які шанси на працевлаштування та професійний статус у сучасному університеті.

4. Нова етика та гуманітарні науки

Організація науки у вигляді гетто та її відрив від мистецтва й живого життя за межами академії не могли не позначитися на самому характері гуманітарного знання. Замість низки цікавих *-ізмів*, що виникли в гуманітарних науках у ХХ столітті, їх новизна стала обмежуватися «поворотами» (лінгвістичним, просторовим, візуальним та іншими), що тимчасово компенсували відсутність оригінальної думки та приховали звичайний доктриналізм.

Нова конституція університету й геттоїзація оголили або суттєво загострили багато родових слабкостей гуманітарних наук, які обсідали їх протягом усієї їхньої історії: ускладнена та часто безглузда «пташина мова», орієнтація не на вирішення конкретних проблем і питань, а на їх «замовляння», претензійність, недостатня точність формулювань, абстрактні або спекулятивні міркування, не підкріплені

постійних і частих звітів від працівників вдалося свого часу повністю паралізувати роботу британської контррозвідки MI-6. Адміністраторам освіти нерідко вдається відволікти й розладнати роботу гуманітарних науковців подібними способами.

достатньою фактичною базою. Однак, ці недуги не залишалися непоміченими самими гуманітарними науковцями.

Замість класичних проблем гуманітарні науки зосередилися на «мікронаративах», проблемах меншин і «новій етиці». Серед гуманітарних наук відбувся такий собі «моралістичний» поворот, який був тісно пов'язаний із критикою імперіалізму, колоніалізму, сексизму, расизму та інших соціальних недуг. Багато в чому легітимна, ця критика виявилася розбалансованою та призвела до переродження гуманітарних наук у *grievances studies*, карикатурні науки про образи та жертви історії. В усякому разі саме ця проблематика віктимності стала найбільш помітною в публічних дебатах.

Консервативні критики скористалися цією ситуацією. У їхньому уявленні гуманітарні науки стали зображуватися як підривна ліва ідеологія, представлена численними шарлатанами та суто спекулятивними ідеями. Тінь такого уявлення впала і на університет як такий, де гуманітарні дисципліни парадоксальним чином давно перетворилися на невеликий периферійний анклав. Однак, саме консервативні критики якраз і були вільними й мимовільними творцями цього «моралістичного повороту». Та траєкторія трансформацій, що виникла в гуманітарних науках, безумовно, сама була інспірована системою цінностей неоліберальної ідеології, що прагне відшукати у всьому утилітарну користь.

Для консерваторів і ретроградів найціннішою частиною гуманітарних дисциплін завжди була їхня політична економія та «додатковий продукт». «Додаткова вартість», або *output* гуманітарних наук, — це, безумовно, мораль, яку вони мають пропонувати суспільству. В оптиці неолібералізму мораль являє собою спільний знаменник і головний зміст усіх гуманітарних наук, а нігілізм, моральний релятивізм і відсутність чітких моральних стандартів є наслідком їхніх помилкових орієнтирів, у чому й дорікав сучасному університету Аллан Блум у своїй відомій книзі⁷. «Нова етика», що знайшла своє головне концентроване вираження в різних культурних, гендерних, етнічних і подібних до них навчальних програмах (зокрема й у критичній расовій теорії), у такий спосіб виявляється логічним наслідком і зручним доповненням до саме такого редукаціоністського розуміння гуманітарного знання. «Дисидентські» і, в тому числі, антикапіталістичні цінності прекрасно послуговуються цілям маркетингу. Тому ці позиції чудово адаптують

---

⁷ Bloom A. *The Closing of the American Mind: How Higher Education Has Failed Democracy and Impoverished the Souls of Today's Students*. NY, 1987.

не тільки елітні коледжі, де зародилися й існують ці програми, але й самі корпорації. Розвиток «моралістичних» наук з їхнім пафосом морального обурення та культурою «шеймінгу» кооптували університети у вже наявну систему. Моралістична словесна війна в елітних коледжах покликана засвідчити приналежність цих коледжів до сил опору, тому що в реальності вони є не просто породженнями, а й органічною частиною наявної системи.

Гуманітарні науки називалися моральними науками (Moral Sciences) ще за часів Джона Стюарта Мілля. Але той сенс, який вкладає в терміни «мораль» і «етика» сучасний університет, суттєво змінився з тих давніх часів. Раніше «моральними науками» іменувалася етика, у якій йшлося про аналіз цінностей, якісних характеристик людського життя загалом, його цілей та орієнтирів. Власне економіка також уважалася частиною етики, й економічні теорії Адама Сміта, Девіда Юма і Дж. Ст. Мілля належали до сфери моральної філософії. Сьогодні, скоріше, навпаки, сама мораль мислиться в неоліберальному контексті як корисна частина економіки. На відміну від семантики та прагматики мови, панорамних історичних досліджень або анатомії роману, мораль прекрасно вбудовується у виробничий ланцюг.

Таким прикладом може служити «об'єктивістська етика» Айн Ренд, яка безпосередньо виводиться з капіталістичних принципів *laissez-faire* та фетишизованого права приватної власності. Добробут світу, за Ренд, спочиває на плечах атлантів-підприємців, яких посередні люди паплюжать і переслідують. У своєму головному романі про Атланта, який розправив плечі⁸, вона не просто виправдовує капіталіста, що прагне до багатства й індивідуального достатку, а й показує його як невинну жертву, довічно гнану ледачою більшістю менш успішних людей, які прагнуть паразитувати на капіталістах і підприємцях⁹. Подібну ідеологію віктимності наслідує по суті чужа для Ренд «нова етика», яка, як і рендівська «об'єктивістська етика», зосереджена на моральних приписах і оцінках, на протигвагу тій етиці, яка склалася у філософській традиції.

Моралістичний погляд на речі був частиною гуманітарного знання,

---

⁸ Одна з переліку організацій, присвячених поширенню та популяризації філософії Айн Ренд, називається Товариством Атланта (The Atlas Society).

⁹ Утопічна країна, куди тікають із країни невдах атланти-підприємці, називається у Ренд Атлантидою. Капіталістів там не обтяжують вимогами суспільства та його бюрократів, замість паперових грошей циркулюють справжні золоті долари й відсутня зайва регламентація бізнесу. У сучасній перспективі ця Атлантида трохи нагадує офшорну зону.

але він зазвичай стосувався найнижчих дидактичних жанрів літератури. Ніякої моралі немає в епосі або трагедії, але вона є в байці або сатирі. Моралістичне бачення гуманітарних наук і літератури, близьке до неоліберальної свідомості, залишає мало місця для такого широкого тлумачення. Етика, у межах якої органічно жила економіка, виходить далеко за його межі. Цю ідею можна проілюструвати словами Мартіна Гайдеггера, який вважав, що навіть твори Арістотеля не дають досить точного уявлення про етику давніх греків. Про етику давніх греків правильніше судити не за Арістотелем, а за драмами Софокла.

5. Гуманітарні науки як частина інфраструктури

Економісти давно звернули увагу на те, що недостатні інвестиції в інфраструктуру, що є частиною публічної сфери й фінансується державою, призводить до надзвичайно несприятливих наслідків для економіки загалом. Але, окрім фізичної інфраструктури, існують також соціальна (наприклад, системи освіти й охорони здоров'я) й інтелектуальна інфраструктури. Недоінвестування в цих сферах менш помітне в короткостроковій перспективі, але спричиняє глибокий і довгостроковий вплив на всю динаміку соціального життя, зокрема й економічне.

Виробничі потужності є першим рівнем економіки. Фізична інфраструктура робить можливою роботу основних засобів виробництва. Наступним шаром інфраструктури виступає більш тонкий і менш помітний рівень *інфраструктури смислів*, який і робить можливим соціальне життя загалом й економіку зокрема. Саме цю тонку, ефірну інфраструктуру смислу підтримує та плекає гуманітарне знання. Ми робимо категорійну помилку, зіставляючи гуманітарні науки з прикладними допоміжними дисциплінами. Гуманітарні знання — це ті знання, що складають мету самі по собі й утворюють горизонт смислу, у контексті якого стають можливими всі інші форми соціального життя. Гуманітарні знання стосуються найбільш глибинних потреб людей та інтересів самопізнання. Відтак вони самі створюють ту субстанцію людського досвіду і ту шкалу, якою може вимірюватися цінність будь-яких інших знань. Ці знання не вичерпуються своєю академічною функцією і входять до складу публічної інфраструктури, а саме — ідеальної її частини. Вони тримають на собі небо всіх наук і мистецтв. Блага, якими є гуманітарні науки, належать до категорії, яку британський філософ Генрі Сіджвік назвав «ідеальними благами»,

відмінними від інших публічних і приватних благ.

Фетишизація технічних інновацій часто приховує не вповні раціональний характер соціальних інститутів і стратегій розвитку. Але найбільш фундаментальні прорахунки й фінансові витрати пов'язані не з дефіцитом технологій, а з дефіцитом гуманітарного розуміння реальності. Головні й найбільш важливі інновації майбутнього неминуче будуть спиратися не стільки на техніку, скільки на інновації в галузях програм і стратегій розвитку (policies). Такі програми, безсумнівно, орієнтуються не тільки на створення нового, а й на усунення зайвого й очищення від надлишкового. Саме таку негативну, але очисну роль в нашому когнітивному процесі може відігравати філософія. Якщо приписувана Леві-Строссу фраза, якої він ніколи не вимовляв («XXI століття буде століттям гуманітарних наук — або його не буде зовсім»), має сенс, то він полягає саме в орієнтації на інший альтернативний тип інновацій.

6. Про єдність наук

Неоліберальна свідомість бачить царство знань не як щось об'єднане системою внутрішніх зв'язків, а як систему, об'єднану економічною користю. Вона схильна дивитися на ККД наук виключно з позиції господарства та ланцюгів доданої вартості. Неолібералізм не розуміє єдності знання й мистецтва, єдності філософії та науки, заснованої на тих унікальних аспектах життєвого досвіду, які стають предметом їхньої уваги. Сортуючи науки за їхньою корисністю, він опиняється в ситуації ведмеда з російської народної казки, який не зміг впоратися з проблемою «вершків і корінців». У невмілого механіка, який взявся збирати складний механізм, обов'язково залишається купа зайвих шестерінок. Так само в неоліберала, який береться за впорядкування гуманітарних наук, відписуючи різні їхні розділи до різних відомств згідно з їхньою корисністю, більшість деталей виявляються зайвими.

Подібно до того, як слова проростають зі свого коріння, весь спектр сучасних наук виростає з наук гуманітарних, що інтегрують людський досвід. Той грандіозний синтез наук і мистецтв, який склався у традиційному університеті, неможливо було б помислити поза контекстом гуманітарних наук.

Пізній Платон відмовився від свого панейдетичного погляду на світ, залишивши ідеям тільки сфери математики й етики (Кант пізніше

поіменує ці сфери «зоряним небом» і «моральним законом в людині». Далеке (зоряне небо) та близьке (людина) об'єднані загальним фундаментом ідей, хоча наше знання про близьке найчастіше буває набагато менш точним, ніж наше знання про далеке. Природознавство об'єднане математичними ідеями, а коло гуманітарних наук — етикою, яка, вочевидь, аж ніяк не зводиться до моралі.

В основі всіх наук лежать ідеї, які консолідують усе коло людських знань. Математику та природничі науки можна порівняти з атлантами, а гуманітарні науки — з каріатидами. У соціальних науках з їхніми якісними й кількісними методами етика й математика змішані в певних пропорціях, доповнюючи одна одну. Платон застерігав від занять математикою в тому сенсі, як це роблять торговці (Держава, 525cd): математика та природничі науки причетні до духовних смислів і пронизані спільним із філософією логосом. Закономірно, що вища академічна ступінь у всіх дисциплінах отримала назву «доктора філософії»; адже вона передбачає здатність до синтезування ідей поза вузькими дисциплінарними рамками й розуміння їхніх філософських підстав. Найвищі досягнення в будь-якій із часткових наук передбачають вічне повернення до інтелектуальних витоків, до тих горизонтів смислу, які були закладені в систему знання філософами давнини.

Гуманітарні науки є хранителями ключів горішнього світу. Вони створюють те середовище, те повітря і той простір, які уможливають будь-яку іншу, зокрема, саму ж прикладну науку. Вони є свого роду зрошувальною системою, а також засобом, що очищує. Коріння всіх наук ідуть у філософію і в гуманітарний інтерес. На основі гуманітарних наук, на їхній платформі, тільки й може виникнути осмислений консенсус щодо суспільного добробуту й публічних благ.

Неоліберальна свідомість наразі майже узурпувала економіку й повністю емансипувалася від етики, гуманітарної науки, з якою вона була органічно пов'язана з часів Арістотеля. Ця економіка, з її помилковими очевидностями, сьогодні позиціонує себе як точну науку, хоча ця точність ґрунтується на власній внутрішній і досить спірній системі посилок.

7. Переворот Птолемея

Неоліберальний спосіб мислення найбільш схожий на систему Птолемея в астрономії. Свого часу лібералізм і позитивізм зробили коперніканську революцію в галузі мислення та політичної філософії.

Якщо з позиції традиційної політичної філософії сонце соціального життя обертається навколо загального блага, то лібералізм проголосив сонцем приватні інтереси громадян. Спільне благо виникає тільки на основі приватних інтересів, які завжди мають знаходитися в центрі уваги. Окремі вади можуть перетворюватися на громадянські чесноти, водночас безпосередня орієнтація на загальне благо спричиняє авторитарні тенденції. Якщо традиційна політична філософія спиралася на метафору «зрячості» та споглядання сутностей (розумний зір Платона), то лібералізм запропонував метафору сліпоти та презумпцію незнання. Ми не знаємо, що таке вище благо, бо ніхто не може претендувати на знання вищого блага і громадського інтересу. Суспільне благо — це те, що в Адама Сміта забезпечується «невидимою рукою» ринку. Справедливість Джона Ролза неможливо побачити і філософський аналіз цієї категорії неминуче починається з «вуалі невідання» (veil of ignorance). Ми не можемо знати істини, а тому завжди маємо починати із сумніву. Зримі «істина» та «справедливість» у тенденції стають джерелом тиранії.

Позитивізм, в особі Віденського гуртка й Вітгенштейна, переорієнтував філософію на науковий або «позитивний» лад. Якщо раніше сонце філософії оберталося навколо великих ідей та метафізик, то позитивізм переорієнтував філософію на логіку, логічний аналіз мови науки й повсякденної мови, зблизивши філософію з іншими конкретними науками.

Виникнувши як цікаві авангардні напрямки в науці, лібералізм і позитивізм стали важливими віхами в розумінні завдань соціальних і гуманітарних наук й цікавими авангардними уявними експериментами. Подібно до того, як російські футуристи намагалися скинути з пароплава сучасності Пушкіна та всю попередню культуру, лібералізм спробував позбутися від анахронічної концепції загальної користі, а позитивізм спробував позбавити філософію та інші гуманітарні науки від старої метафізики й спекулятивного мислення загалом, поставивши філософію на рейки фактів і логічних побудов, що по суті є стовповою дорогою всіх інших наук. Якщо раніше логіка вважалася інструментальною частиною філософії, яка обслуговувала її змістовну сторону, то логічні позитивісти перетворили її на центральну частину всієї філософії. Тим самим лібералізм і позитивізм оживили старі дискусії і внесли свіжий струмінь у сприйняття багатьох наукових проблем.

Однак, сьогоденні епігони цих традицій, зокрема, в особі неолібералізму, і новітня редакція позитивізму, призвели до рецесії вкрай консервативного й архаїчного мислення, здійснивши свого роду пере-

ворот Птолемея в соціальних і гуманітарних науках.

Замість авангардних ідей сучасна версія позитивізму зумовила стерилізацію філософії та інших гуманітарних наук, спроби відірвати їх від життєдайного зв'язку з мистецтвом і з різноманіттям людського досвіду. Фрагментаризація знання стала неминучим наслідком прагнень «нормалізувати» філософію та перетворити її на суто конкретну науку. Орієнтація на факти і логіцизм також не призвели до позбавлення від метафізики, перетворившись на вкрай спекулятивні побудови, які отримали назву аналітичної метафізики. Полум'я Віденського гуртка, з його авангардним пафосом переоцінки цінностей, згасло, змінившись пласкими схоластичними побудовами¹⁰.

Сучасний неолібералізм відкинув категорію суспільного блага, замінивши його орієнтацією виключно на приватні інтереси. Апеляція до суспільного блага, що постала важливою, якщо не центральною частиною політичної програми лібералізму, була проголошена рецидивом авторитарного мислення, а інститут держави піддався огульному шельмуванню. Презумпція незнання, яка лежала в основі лібералізму, перетворилася на презумпцію знання та первинності економічних інтересів. Стурбованість лібералізму надмірним втручанням держави у справи громадянського суспільства змінилася спробами неолібералів використати державу як інструмент для проведення антидемократичних реформ й активними ідеологічними диверсіями в політику. Якщо лібералізм намагався більш строго окреслити сферу легітимних повноважень держави та права, то неолібералізм акцентував на ворожості до держави загалом. Теза про суспільне благо як про комплексну складову приватних благ була замінена на тезу про те, що орієнтація на інтереси багатих не повинна залишити голодними й бідних також. Нарешті, якщо класичний лібералізм був етико-політичним вченням і представляв економіку як частину моральної філософії, то неолібералізм позиціонував економіку як вищу інстанцію, що диктує закон усім іншим сферам життя.

У системі Птолемея не існує ніяких загальних завдань суспільства чи орієнтації на якість життя громадян, хоча б навіть в агрегатному стані. Тут панує завдання примноження багатства, фетишизм ВВП та

---

¹⁰ Цікаво відзначити, що в роботах ранніх позитивістів проявляються цілком неоліберальні тенденції. Так, Огюст Конт, полемізуючи з ідеєю Сен-Симона про те, що державою має правити рада вчених, наполягав на тому, що влада в державі може бути довірена тільки банкірам. «Соціократія» Конта виявляється владою технократів і неолібералів, які зрозуміли соціальну реальність набагато краще за науковців.

інших економічних показників. Ніякого загального блага, невидимого й непізнаваного, окрім самої процедури отримання такого блага через економічні інститути, у неоліберальній системі просто не існує.

У неоліберальній системі сонце економіки, яка повністю охоплює собою все соціальне життя, обертається навколо матеріальних потреб. Неолібералізм не помічає гуманітарного характеру тих проблем, які він намагається вирішити, та представити в контексті оптимізації.

Переворот Птолемея передбачає рух від цілісності людського досвіду до натуралістично зрозумілих потреб і технологій максимізації. Тому й гуманітарні науки, що не стали служницями STEM, виявляються в цій системі нелегітимними й небезпечними. Вони можуть надбудовуватися над матеріальними потребами лише у вигляді хобі або індустрії розваг. Вони привносять у кругообіг попиту і пропозиції невраховані й небезпечні ідеальні добавки. У такій системі «ідеальні блага» й гуманітарні потреби світять тьмяним відбитим світлом економізму та нових технологій. В описаній системі не техніка обслуговує людину та її гуманітарні й ідеальні потреби, а людина з її застарілими гуманітарними потребами обслуговує економіку і техніку.

8. В гостях у Джона Мейнарда Кейнса: про користь гуманітарних наук

Кейнс писав, що ми живемо у світі достатку з ментальністю дефіциту (*We live in the world of abundance with the mentality of scarcity*). Він уважав, що у світі близького майбутнього економічно необхідним буде робочий час, обмежений 15 годинами на тиждень¹¹. В економічній системі, де все більшу роль будуть відігравати роботи, така перспектива не здається нереалістичною, особливо з огляду на зміну самої парадигми споживання. Водночас характер споживання багато в чому буде залежати від сприйнятливості до гуманітарних наук.

Як вважав Кейнс, в основі будь-якої непрацюючої економічної доктрини лежить деяка непридатна й архаїчна філософія, яка не стала предметом рефлексії. У ролі такої доктрини якраз і опинився сам неолібералізм, який спробував заповнити собою ту порожнечу, що виникла у знанні внаслідок маргіналізації гуманітарних наук. Будь-яке відкидання філософії обертається створенням її сурогатних форм, чим по суті і є неолібералізм і його похмурий супутник — позитивістське мислення. Природним доповненням неолібералізму є

---

¹¹ Keynes J. *Economic Possibilities for our Grandchildren*. London, 1930.

сурогатні форми гуманітарного знання та серія підмін. Історія підмінюється патріотичним вихованням, етика — мораллю, параметри якості життя — економічною ефективністю.

Тож головна проблема економізму полягає не в тому, що він не товаришує з гуманітарними науками, а в тому, що він відстоює ідеї геть непридатної економіки. Усупереч очевидності та своїм власним практикам, неолібералізм трактує людські потреби в натуралістичному ключі, удаючи, що вони є певними природними сутностями. Якби це було так, то в людей навряд чи була б потреба в яхтах, ювелірних прикрасах і розкішних віллах. Однак, саме споживання товарів та інших благ нерідко вимагає не меншої освіченості, аніж їхнє виробництво. Очевидно що це стосується не тільки сиру, вина або автомобілів, а ще й більшою мірою музики, предметів мистецтва або продуктів гуманітарних наук. Більш тонкий і рафінований продукт вимагає для свого споживання більш істотних і довгострокових зусиль. Однак, ще важливішою і набагато складнішою субстанцією для споживання є саме час, який людині в недалекому майбутньому потрібно буде навчитися грамотно споживати. Отже гуманітарна освіта, забезпечує не стільки виробництво, скільки споживання. І якщо в конвенційній економіці виробництво та споживання суворо розділені, то в новій економіці саме споживання є найважливішою частиною самого виробництва.

Потреба людей у гуманітарному знанні, по-перше, набагато природніша, порівняно зі споживанням більшості інших товарів (на це вказує хоча б той факт, що, незважаючи на мізерну винагороду і досить жорсткі заходи проти гуманітарного знання, люди зберігають до них величезний інтерес). По-друге, суспільство та держава цілком легітимно можуть визнати в них ті важливі «ідеальні блага», як їх назвав британський філософ Генрі Сіджвік, які мають усебічно підтримуватися в силу своєї суспільної користі. Економічні екстерналії гуманітарних наук цілком очевидні навіть із позиції традиційної економічної науки.

Тут доречно покликатися на сучасні економічні дослідження, цікаве не стільки кількісними викладками (можливо, спірними), скільки самою постановкою питання. У цьому дослідженні йдеться саме про суспільну користь різних професій, яка не просто не збігається, а часто опиняється у зворотній залежності до системи компенсацій у цих галузях. Так, якщо професії фінансиста, рекламіста чи маркетолога мають негативний коефіцієнт суспільної користі, то у професій учите-

ля, ученого та викладача ЗВО цей коефіцієнт дуже високий¹². Частка цінності, не врахована в заробітній платі, значно зростає у випадку гуманітарних наук.

Головний дефіцит сучасного світу — це дефіцит сенсу та смислових зв'язків. Головна ж тема філософії та гуманітарних наук — це смислова єдність світу, який в неоліберальній системі розпадається на фрагменти, об'єднані лише монетизацією й економічними зв'язками.

9. Гуманітарні науки й аристократія

Уподобання сучасних американських університетів, дійсно, мають глибокі національні корені, відображають певні тенденції американського мислення (антиінтелектуалізм) та сходять до забобон деяких батьків-засновників, які, зрештою, характеризують не найсильніші сторони їхнього мислення. Так, Бенджамін Франклін в особливій записці про осіб бажаних і небажаних для імміграції в Америку насамперед згадує аристократію, за якою одразу йдуть люди творчих професій. Серед украй небажаних згадуються зокрема художники (живописці, скульптори й люди інших творчих професій), роботи яких «скоріше цікаві, ніж корисні» (*curious rather than useful*)¹³. До цієї категорії «непідходящих осіб» (*improper Persons*), безсумнівно, можна віднести практично всіх гуманітаріїв. Франклін був стурбований тим, що в силу невігластва та помилкових очікувань ці «непідходящі особи» прийдуть до Америки й будуть розчаровані. Будучи блискучим ученим, Франклін водночас був ексцентриком, відрізнявся вузькістю мислення і мав доволі дрімучі уявлення про мистецтво, літературу й естетику.

Цікаво відзначити, що, здавалося б усупереч своїй же рекомендації, Бенджамін Франклін у 1743 році став засновником Американського Філософського Товариства. Однак, головною метою цього Товариства, згідно зі статутом, було «посилення влади над матерією та примноження зручностей і задоволень життя». Власне якраз філософія, у тому вигляді, у якому вона відома в історії, звичайно ж не вписувалася в таке убоге коло завдань. Характерно, що вже в 1769 році Американське Філософське Товариство Франкліна поглинулося «Товариством Корисних Знань», яке за самою назвою набагато краще відповідало цілям, сформульованим для нього Франкліном.

¹² Lockwood B. B., Nathanson C. G., and Weyl E. G. *Taxation and the Allocation of Talent*, 2012.

¹³ Franklin B. *Information to Those Who Would Remove to America*. 1782 (Passy, 1784). URL: <https://founders.archives.gov/documents/Franklin/01-41-02-0391>

Поєднання аристократії й гуманітарних наук у Бенджаміна Франкліна, звичайно, не було чимось випадковим. Цікаво відзначити, що ще на початку ХХ століття нова мода на наукові регалії й одержимість докторськими ступенями здавалися Вільяму Джеймсу європейською диверсією й імітацією аристократичних титулів, пов'язаних із набуттям престижу (есе Ph. D. Octopus)¹⁴.

Історичною заслугою і виправданням аристократії й аристократичного способу життя слугує ідея дозвілля й особистості, яка культивує свій творчий хист. Зрощення почуттів було важливою складовою аристократичного виховання. Найвитонченіші й рафіновані дари аристократичного світогляду були зосереджені в гуманітарних науках, які й наразі залишаються відчуженими від більшості випускників університетів. Система приватної освіти аристократа завжди концентрувалася на особливій чутливості («вихованні почуттів») і гуманітарних науках, які викладалися в єдності з мистецтвами.

Гуманітарні науки мають чітке класове походження. Як і будь-яке класове явище, вони були тісно пов'язані з особливим способом життя аристократії, головним чином — із формами дозвілля. Цей стиль життя був не тільки певною зовнішньою характеристикою цих наук, але й важливим атрибутом самої форми такого знання. Безкорисливі знання, зосереджені в гуманітарних науках, протиставлялися прикладним технічним знанням, необхідним клеркам, конторникам і обслуговуючому класу¹⁵. Подібно до того, як селянин обробляє землю, аристократ обробляє таланти та здатності своєї душі. Філософія, історія мистецтв та етика довгий час служили маркерами або, кажучи мовою Бурдьє, «дистинціями» вищих класів суспільства. Гуманітарні науки були індикаторами соціального статусу, незалежними від їх практичного застосування. Вони були елементами життя «дозвольного класу» на кшталт жіночих високих підборів або непрактичних довгих суконь.

На ранніх етапах свого розвитку буржуазія намагалася наслідувати аристократію, імітуючи її звички, предмети інтересу, стилі й манери. Тому на правах такого соціального маркера гуманітарні науки

---

¹⁴ James W. The Ph. D. Octopus. 1903. URL: <http://philip.greenspun.com/careers/octopus.html>

¹⁵ Характеристика таких знань як наук або мистецтв була досить умовною. Так, настанови Бальтазара Грасіана (Arte de Prudencia), трактат Нікола Буало (Art poétique) або трактат Андре Капелана (De arte honeste amandi) можуть розумітися і як науки, і як мистецтва («Наука розсудливості», «Наука віршування» і «Наука куртуазної любові»).

ввійшли в ужиток буржуазної освіти й виховання. Елементи такого наслідування збереглися й до сьогодні. Не випадково для гуманітарних наук знайшлася невеличка ніша в дорогих елітних коледжах, що спеціалізуються на вільних мистецтвах. Оскільки неоліберальна свідомість сприймає гуманітарні науки як дуже дороге хобі на кшталт колекціонування старовинних рушниць або членства в яхт-клубі, їх вдалося депортувати до розділу предметів розкоші. Це предмети не дуже потрібні звичайному студенту, який прийшов до університету вивчати більш серйозні, компактні та практичні предмети. Але згодиться для навчання дітей багатих батьків. Такий тип освіти, однак, не здається неолібералам прийнятним для всього суспільства. Демократизація освіти повинна досягатися за рахунок її спрощення. В особі гуманітарних наук бізнесмени й менеджери завжди бачили, імовірно, шкідливі паразитичні науки та примари дозвільних класів минулого. Застарілий ресентимент щодо класів проявляється зокрема і в неприйнятті гуманітарних наук.

Демократизація аристократичних ідеалів стала стовповою дорогою історичного прогресу. Так, середньовічна ідея особливих привілеїв аристократії послужила основою сучасної концепції політичної свободи й була покладена в основу устрою політичного життя в демократичних країнах. Від аристократії були успадковані інтерес до мистецтва, застільні манери та вся інша «цивілізованість», як це прекрасно показав у своїх роботах Норберт Еліас. Так, ввічливість, чемність (*courtesy*), галантність, благородство, честь (і чесність), куртуазна любов, форми залицяння мали своїм джерелом придворний етикет. Ідеали людини «за правом гордого» Арістотеля і «благородної людини» Конфуція сягають своїм корінням в аристократичний етос.

Категорійна помилка ототожнення гуманітарних наук з іншими науками, про яку ми вже згадували, якраз і полягає в тому, що сутність перших пов'язана не з практичною користю, а з розквіченням, досягненням нових ступенів свободи, олюднення.

Олюднення людини відбувалося багато в чому крізь сприйняття аристократичних цінностей і було пов'язане з алхімічним процесом перетворення простих речовин природи на благородні метали. Саме цими середньовічними алхімічними формулами і рецептами, можливо, і надихався Карл Маркс у своєму баченні суспільства майбутнього, у якому неблагородні речовини чарівним способом перетворюються на благородні метали або навіть на філософський камінь. Гуманітарні науки виступали в ролі катализаторів і хімічних субстратів, які робили таке перетворення можливим. Отже, університет і просвітництво мали

стати тією ретортою, де відбуваються пермутації цього таємничого алхімічного дійства.

10. Консервативний політичний порядок денний

Деї неолібералів, які позиціонують себе дбайливцями суто економічного інтересу, оголюють їх цілком політичні мотиви. Ментальність дефіциту й ідея недозволеної розкоші та марності, яку вони асоціюють з гуманітарною освітою, маскує цілком виразні ідеологічні мотиви. Очевидно, що навіть у режимі господарства жорсткої економії (*austerity*), позбавлення від фінансового баласту гуманітарних знань навряд чи може стати помітним джерелом заощаджень. Увесь склад мислення гуманітарних наук глибоко чужий головним інтуїціям неоліберальної свідомості, що живе в системі координат астрономії Птолемея. У гуманітарних науках їм ввижаються примари старих класів і загроза викриття їхніх шарлатанських концепцій. Крім того, у них присутній страх, що гуманітарні науки будуть неправильно засвоєні нижчими класами й вони занадто розслабляться. Очевидно, що така ворожість до гуманітарної освіти інспірована аж ніяк не лише економічними міркуваннями.

Те, що самодержці Росії й автократи намагалися запровадити за допомогою архаїчних авторитарних методів, неоліберальним ідеологам вдалося домогтися за допомогою більш прогресивних методів економіки й ідеології ринковості. Результати неоліберальних реформ університету на основі STEM виявилися багато в чому схожі на порядок денний Миколи I і міністра народної освіти Платона Ширинського-Шихматова, який говорив, що «користь філософії не доведена, а шкода від неї можлива». Рецидиви такого мислення природно підхоплювали всі найбільш консервативні й ретроградні політичні ідеології. Так, у 60-ті роки в соціалістичній Польщі філософські факультети закривалися для того, щоб призупинити розвиток інакомислення. Тому й сьогоднішні зусилля щодо перетворення університетів на технічні коледжі або комерційні училища, які виявляються досить успішними, безумовно, відображають політично фундований порядок денний. Цілком справедливо вони вбачають у розвитку гуманітарних наук небезпечний тренд, ворожий до неоліберальної інструменталізації суспільства. Ідея про те, що в міру наближення до суспільства добробуту й достатку, деякі сфери життя стають непотрібним навантаженням, від якого треба безжально

позбуватися, є природним наслідком такого мислення.

11. Висновки

За словами Честертона, божевільним є не той, хто втратив розум, — божевільним є той, хто втратив все, окрім розуму. Образ університету, який створив неолібералізм, цілком відповідає цій характеристиці. Розсудкові економістські побудови, що екстраполюють формули відношень речей на сферу стосунків людей, позбавили університет тієї раціональності, яка здавалося б повинна бути синонімом його назви. Пласкі концепції знання поставили сучасний університет на абсолютно ірраціональні рейки, що призвело до його потворних деформацій.

Сучасному університету не вистачає ранкового сонця, свіжого повітря й апейрона. Він перетворився на місце, де вже давно немає циркуляції енергії, припливу нових людей і живого обміну, які тільки й можуть забезпечувати живе життя знання. Це формалізоване казенне середовище, де наукова продукція перетворюється на «постав», де мертві душі публікацій тиняються вченими коридорами на зразок розмножених гоголівських носів. Утративши зв'язок з гуманітарними науками, сучасний університет утратив свої колишні функції зцілення людського досвіду.

Допоки університет не перетворився остаточно на інтелектуальний морг і не переродився у школу робітничої молоді, йому необхідно струсити з себе дурман неоліберальних формул, позбутися від ідолопоклонства публікацій і повернути гуманітарні науки в систему освіти замість їхніх сурогатних форм.

Махатма Ганді говорив, що про велич і моральний прогрес нації можна судити за її ставленням до тварин. Август Бебель писав, що уявлення про ступені розвитку культури дає перш за все ставлення до жінок. Із не меншими підставами можна говорити, що про рівень розвитку цивілізації варто судити за ставленням суспільства до своїх кариатид — гуманітарних наук.

References

1. Long H. The world's top economists just made the case for why we still need English majors. *Washington Post*. 2019. Oct.19
2. Fletcher A. *Wonderworks: The 25 Most Powerful Inventions in the History of Literature*. NY: Simon & Schuster, 2021.

3. Zywicki T. The Changing of the Guard: The Political Economy of Administrative Bloat in American Higher Education. *George Mason Law & Economics Research Paper*. No. 17-12. Mar 2017.
4. Lattier D. Why Professors Are Writing Crap that Nobody Reads. *Intellectual Takeout*. 2016. Oct.26.
5. Bloom A. The Closing of the American Mind: How Higher Education Has Failed Democracy and Impoverished the Souls of Today's Students. NY, 1987.
6. Keynes J. Economic Possibilities for our Grandchildren. London, 1930.
7. Lockwood B.B., Nathanson C.G., Weyl E.G. Taxation and the Allocation of Talent, 2012.
8. Franklin B. Information to Those Who Would Remove to America. 1782 (Passy, 1784). URL: <https://founders.archives.gov/documents/Franklin/01-41-02-0391>
9. James W. The Ph.D. Octopus. 1903. URL: <http://philip.greenspun.com/careers/octopus.html>

Надійшла до редакції 30 травня 2021 р.

Росман Вадим Йосипович

м. Остін, штат Техас

США

Rossman Vadim

Austin, Texas

USA

vjrossman@yahoo.com

<https://doi.org/10.31812/apd.v0i22.4529>